

La *Cartografia històrica de Menorca* de Tomàs Vidal: tom XXI de l'*Enciclopèdia de Menorca*

Miquel Àngel Casanovas Camps
Fundació Enciclopèdia de Menorca

Ens convoca a aquest acte la presentació del tom XXI de l'*Enciclopèdia de Menorca, Cartografia Històrica*, alhora que retre un més que merescut homenatge al seu autor, el professor Tomàs Vidal Bendito, que més enllà dels seus mèrits en l'àmbit de la geografia ha estat un dels puntals del projecte editorial de l'Enciclopèdia de Menorca. Ens hauria agradat presentar aquest llibre en unes circumstàncies diferents, tenint el seu autor amb nosaltres, perquè ell havia de ser l'autèntic protagonista d'aquest acte. Malauradament, Tomàs Vidal traspassà ja fa gairebé un any, el 24 de febrer de 2019, havent treballat, però, fins al darrer moment en la que acabaria essent la seva obra pòstuma.

Tomàs Vidal Bendito va néixer a Maó el 12 de maig de 1941, en el si d'una família profundament arrelada a Menorca i, en concret, a una possessió del cantó sud-est de l'illa, el Rafalet, en mans de la família almenys des de la primera meitat del segle XVI. El seu avi Joan J. Vidal Mir, potser un dels personatges més interessants de la burgesia maonesa del tombant del segle XIX al XX –hisendat, advocat, banquer i erudit– reuní una molt notable col·lecció de pintures, dibuixos, llibres, periòdics i mapes antics sobre Menorca, aquesta illa de la qual Josep Pla afirmà “dubto que hi hagi un espai d'aquesta àrea –és a dir, de les terres de parla catalana– que contingui una documentació més al dia i més general”. El pare de Tomàs, Paco, sabé conservar i transmetre el llegat. Ambdós, avi i pare, figuren en la dedicatòria del tom.

Ara ens pot semblar que aquesta i altres circumstàncies, com per exemple que l'avi fos el primer estudiós de la cartografia menorquina, predestinaven inevitablement Tomàs Vidal cap a la geografia. Però després d'estudiar el batxillerat a l'Institut de Maó, les seves inclinacions anaven per altres viarany. Confés que em va sorprendre molt saber que inicialment havia decidit dedicar-se a la cinematografia, com a director, i cursar els estudis corresponents a París. Tanmateix, per fer-ho calia haver complert el servei militar, per la qual cosa aprofità aquest període per fer, amb matrícula lliure, el primer curs de filosofia i lletres a la Universitat de Barcelona. Al final no hi hagué aventura parisenca, però Tomàs Vidal sí que faria una incursió cinematogràfica amb un documental sobre Menorca que, com ell mateix diu, ha romàs segrestat després d'unes poques exhibicions públiques. És que el gust que els estudis universitaris li van despertar i la relació amb Rita Pons, que seria la seva esposa, acabaren per

arraconar el projecte de París. Per cert, Rita sempre l'acompanyà en els viatges i multitud d'actes acadèmics i col·laborà amb el seu marit en la seva recerca. El tom que avui presentam també li està dedicat: "A la meva esposa, Rita, ajudant i estimuladora de les meves recerques".

L'any 1967 culminava els seus estudis universitaris amb l'obtenció de la llicenciatura en filosofia i lletres, especialitat de geografia i història, per la Universitat de Barcelona, on l'any següent començà a exercir de professor. Deixeble, com ell mateix es reconeixia, de Jean Bisson i Joan Vilà Valentí, l'any 1974 Tomàs Vidal es doctorava en geografia per la mateixa universitat, amb una tesi sobre la despoblació del camp català, i on ha exercit la docència amb un parèntesi ja com a catedràtic de geografia humana a Tarragona, a la que seria Universitat, entre 1988 i 1993. Havent guanyat aquest any la càtedra a la Universitat de Barcelona, romandria a la UB fins a la seva jubilació, el 2011.

No cal dir que les llargues dècades de docència i recerca universitària resultaren prou fecundes. Més d'un deixeble m'ha parlat amb afecte i respecte de les seves classes i de la facilitat que tenia per transmetre el coneixement. I jo, que no ho he estat, el seu deixeble, no puc deixar de reconèixer el deute que tenc amb Tomàs Vidal pel seu mestratge mitjançant les seves publicacions i, sobretot, les converses que he tingut l'ocasió de mantenir amb ell, sempre enriquidores.

Els seus eixos de recerca es van ser la geografia rural, la geodemografia i la cartografia antiga i moderna. Sobre aquests temes publicà nombrosos treballs, referits especialment als moviments migratoris, la transició demogràfica i tècniques d'anàlisi demogràfica, destacant la direcció de l'*Atlas socioeconòmic de Catalunya* (1980 i 1983), essent pioner en l'aplicació de mitjans informàtics en l'anàlisi geogràfica.

Tomàs Vidal va pertànyer a nombroses entitats científiques: acadèmic numerari de la Reial Acadèmia de Doctors de Catalunya (1994), membre del consell acadèmic de l'Institut d'Estudis Humanístics Coll i Alentorn, membre de la Societat Catalana de Geografia, membre fundador de l'Asociación de Demografía Histórica, membre del Grupo de Población de la Asociación de Geógrafos Españoles o del Grup d'Estudis d'Història de la Cartografia.

No els cansaré relacionant les obres de l'extensa bibliografia, que segurament vostès coneixen millor que jo. Però sí que voldria referir-me una mica més a fons a la seva contribució al coneixement de la història i la geografia de l'illa de Menorca, un dels seus camps de recerca més estimats. Els menorquins, com la majoria dels illencs, solem dividir el món en dues parts: Menorca i fora de Menorca. I per lluny que ens trobem, sempre mantenim uns forts llaços afectius i de vinculació amb la roqueta que hem deixat mar enllà. Per això no són pocs els científics i acadèmics que, tot i exercir a la Península o a l'estranger, han dedicat i dediquen una part de la seva atenció a investigar Menorca i els menorquins en l'àmbit de la seva especialitat. No cal dir que Tomàs Vidal era un d'ells. Ja la seva tesina de llicenciatura estava centrada en la geografia rural menorquina i fou publicada l'any 1969 en les pàgines de la *Revista de Menorca*

que edita l'Ateneu de Maó amb el títol “Evolución de la agricultura y de la propiedad rural de la isla de Menorca”.

Al final dels anys setanta, Tomàs Vidal obrí un nou àmbit de recerca pràcticament verge, la demografia històrica a partir del buidatge exhaustiu de ric fons dels llibres sacramentals de l'Arxiu Diocesà de Menorca. Era el moment en què es posava en marxa un projecte editorial de llarg abast, l'Enciclopèdia de Menorca, nascuda amb el caliu del canvi polític de la transició democràtica, concebut des de l'aleshores secció menorquina de l'Obra Cultural Balear. Des del primer moment, Tomàs Vidal col·laborà de manera activa amb aquest projecte que dirigia un altre Vidal de la seva mateixa generació, Josep Miquel Vidal Hernández. Concebuda com una enciclopèdica temàtica i no alfabètica, l'*Enciclopèdia de Menorca* començà a caminar el juny de 1979 –acabam de commemorar el 40è aniversari– amb l'edició del primer fascicle de Climatologia, del físic i meteoròleg Agustí Jansà Clar. L'any 1984, Tomàs Vidal, en col·laboració amb Jaume Gomila Huguet, publicà dos fascicles de demografia referits als segles XVI i XVII. Malauradament, el treball quedà inacabat i la sèrie no tingué continuïtat, encara que no descartam des de la Fundació Enciclopèdia de Menorca editar-lo de nou amb el complement de les aportacions d'altres autors i dels treballs del mateix Tomàs Vidal. Vull aclarir que aleshores l'*Enciclopèdia de Menorca* anava publicant fascicles a mesura que els autors lliuraven els originals o quan hi havia disponibilitats econòmiques, i això va fer que hi hagués diversos toms començats que romangueren sense acabar.

Val a dir que els autors sempre han treballat en l'*Enciclopèdia* de manera altruïsta, sense rebre cap compensació econòmica a canvi, i que no només aporten l'estat de la qüestió dels temes que treballen, sinó que en la majoria dels casos eren recerques de primera mà, com els ja esmentats fascicles de demografia. A finals dels anys noranta es decidí de posar punt final als fascicles per passar a publicar toms sencers. Actualment, amb el de cartografia històrica, hem tret a la llum un total de 18 toms que sumen gairebé sis mil pàgines, amb les aportacions d'uns seixanta autors.

Va ser a mitjans dels anys vuitanta quan es posà en marxa un altre projecte, l'Institut Menorquí d'Estudis, estructurat en seccions a la manera de l'IEC. Des de 1986, Tomàs Vidal en va ser membre fundador i primer president del Consell Científic alhora que l'altre Vidal, Josep Miquel, assumia la coordinació científica. Tomàs Vidal contribuiria des d'aquest càrrec de primera línia a la fundació, creixement i consolidació de l'IME que avui és una esplendorosa realitat, cessant en el càrrec l'any 2002, al cap de setze anys.

La seva tasca a l'Institut Menorquí d'Estudis, a part de les seves activitats acadèmiques i de recerca a la Universitat, no li impedia de continuar investigant sobre la realitat menorquina i de difondre els seus coneixements en articles i conferències. Tornant a l'*Enciclopèdia de Menorca*, la segona aportació de Tomàs Vidal, ara sí reeixida, fou en el primer volum del tom IX, *Història I* (1996), amb un enormement estimulants capítol introductori que, amb el títol “Fonaments

geogràfics de la història (la dialèctica home-territori)”, que hauria de ser de lectura obligada per a tots aquells que vulguin endinsar-se en el coneixement i, sobretot, la comprensió, de la història de Menorca.

L'any 1999 apareixia una altra substanciosa aportació de Tomàs Vidal en el tom XIV, d'Antropologia, i centrat sobretot en el món de la pagesia. Tomàs Vidal hi aportà els seus extensos coneixements sobre el món rural a partir de l'anàlisi de la seva finca familiar, es Rafalet, en l'apartat “Organització de l'àmbit rural”. Tornava així, de manera renovada, als seus inicis de l'estudi de la geografia rural menorquina.

Però sens dubte contribució més gran de Tomàs Vidal a l'*Enciclopèdia* ha estat el tom dedicat a la cartografia històrica. Els mapes antics eren la passió de Tomàs Vidal, el qual, a més, disposava d'una rica col·lecció familiar heretada de l'avi i del pare, com ja he remarcat al començament de la meua intervenció. Tomàs sempre s'havia sentit sorprès per l'abundantíssima cartografia, manuscrita i impresa relativa a Menorca, que tenia el seu punt culminant en el segle XVIII. Aquesta fita cronològica no és casual, ja que és quan Menorca és cobejada per la Gran Bretanya, França i Espanya, peça clau de l'estratègia mediterrània i el port de Maó, base naval i plaça militar de primer ordre. No és estrany, doncs, que fos una mena de banc de proves de la cartografia militar de les principals potències de l'Europa occidental. De tota manera, Tomàs Vidal va encarar la investigació sobre la història dels mapes en l'etapa final de la seva vida acadèmica, cap a l'any 2000. A aquest tema hi dedicà grans esforços, recorrent museus i biblioteques de tota Europa a la recerca de mapes sobre Menorca, sobretot durant la seva estada a Cambridge en el curs d'un any sabàtic. Fruit d'aquesta inquietud són diversos treballs i articles apareguts en diverses publicacions especialitzades i en els volums de la *Història de la Ciència a les Illes Balears*.

Però la il·lusió de l'autor era veure editada una obra monogràfica que recollís tot el coneixement acumulat. Aquesta obra s'havia de concretar en el tom XXI de l'*Enciclopèdia*, *Cartografia històrica*, que acaba de veure la llum. La mort sobtada del seu amic Josep Miquel Vidal Hernández, el gener de 2013, va estar a punt de fer naufragar tot el projecte editorial i, és clar, retardà força l'aparició del tom. Quan jo em vaig fer càrrec de l'Enciclopèdia de Menorca, els meus primers esforços van anar encaminats a assegurar la seva continuïtat a partir de la Fundació Enciclopèdia de Menorca, que va prendre el relleu a l'extinta Obra Cultural de Menorca, en procés de liquidació. En Tomàs, com a membre del patronat de la Fundació, bé que sabia les dificultats que vam haver de travessar en aquells anys crítics fins que no vam poder reprendre l'edició. A ell li vull agrair públicament el seu suport incondicional en aquests anys difícils.

L'any 2015 vam reprendre l'edició dels toms, però havíem de donar sortida a d'altres que teníem en cartera. Finalment, entre 2017 i, sobretot, 2018, ens vam posar a treballar en el de cartografia històrica. Van ser mesos d'intens treball d'edició i de revisió. Durant les vacances de Nadal de 2018, en Tomàs treballava en la revisió de les galerades, resolent dubtes i proposant solucions.

Va tenir ocasió de veure la maqueta completa del llibre, amb les il·lustracions ja muntades, però malauradament emmalaltí i ens arribà la inesperada notícia del fatal desenllaç just quan enviàvem l'original a la impremta.

Al llarg del darrer any hem recordat en repetides ocasions la persona i l'obra de Tomàs Vidal. Una obra que és una aportació cabdal al coneixement geogràfic de Menorca. I una persona amb la qual sempre estarem en deute, tant pel seu mestratge com per la seva desinteressada col·laboració, durant quatre dècades, amb l'*Enciclopèdia de Menorca*.